Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2021 9(3) xx–xx

Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University

anemon

Derginin ana sayfası: http://dergipark.gov.tr/anemon

Araştırma Makalesi ● Research Article

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî ve el-Hul'u lâ ez-Zulmu Adlı Risalesi

Kâdî Mollâ Muhammed al-Hidirî and of His Risalah Named al-Hul'u lâ az-Zulmu

Sadrettin Buğda [a,*]

[a] Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku ABD., Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6135-8570

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:
Başvuru tarihi: 1 Kasım 2020
Düzeltme tarihi: 22 Ocak 2021
Kabul tarihi: 1 Şubat 2021

Anahtar Kelimeler:
İslam hukuku,
Aile hukuku, Hul',
Muhâle'a,
Kâdî el-Hıdırî,

ÖZ

Aile hayatının temelini teşkil eden evlilik, belirli şartlar dâhilinde nikâh akdiyle erkek ve kadının birlikte hayat sürmelerine bir vesiledir. Temeli sevgi ve saygı üzerine kurulan evlilik, bazen yerini kin ve adâvete terk edebilmektedir. İslam, eşler arasında meydana gelen kin ve adâvet nedeniyle onların daha fazla yıpranmamaları için nikâh bağının sona erdirilmesini çeşitli şekillerde meşru kılmıştır. İslam'a göre boşanma çeşitlerinden biri de hul'/muhâle'adır. İslam, kadının evliliği sürdürememesi durumunda hul' yoluyla yani kadının kocaya bir bedel ödemesi ve kocanın da buna razı olması şartıyla kadına eşinden ayrılma hakkı vermiştir. Bu çalışma İslam'da hul'un hükmü ve ödenecek bedeli konu edinen el-Hul'u lâ ez-zülmu adli risalesinin tahkîk ve değerlendirilmesi ile risalenin yazarı olan Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin hayatını konu edinmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:
Received: November 1, 2020
Received in revised form: January 22, 2021
Accepted: February 1, 2021

Keywords:
İslamic Law,
Family Law, Hul',
Muhâle'a,
Kâdî el-Hıdırî,

ABSTRACT

Marriage, which constitutes the basis of family life, is an occasion for men and women to live together under certain conditions and by nikah. Marriage, which is based on love and respect, can sometimes leave its place to hatred and hostility. Islam has made it legitimate in various ways to terminate the nikah bond in order to prevent further wear and damage to the spouses when family life becomes insufferable. One of the types of divorce according to Islam is hul' / muhâle'a. If a woman cannot continue her marriage, Islam gives her the right to separate from her husband through hul', that is, in return for the woman paying a certain price to the husband and when the husband consents to this. This study consists of the tahqeeq and evaluation of the hukm of hul' and the price to be paid which are dealt with by Kadî Mollâ Muhammed el-Hıdırî in his risalah named al-Hul'u la az-zulmu and the biography of the writer.

1. Giriş

İslam, toplumun çekirdeğini oluşturan ve neslin devamlılığını sağlayan aile kurumuna önem vermekte ve وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ "*Sizden bekâr olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumları iyi olanları evlendirin*" (en-Nûr 24/32) ayetinin gösterdiği gibi evliliği teşvik etmektedir. Nikâh akdi ile tesis edilen evlilik, hem eşler arasında mahremiyet alanı oluşturarak hayatın sağlıklı sürmesinde hem de psikolojik ve sosyolojik huzurun oluşmasında önemli bir faktördür. Ancak sadakat ve hoşgörü esasına dayalı olarak gerçekleştirilen evlilik bazen hayatın çekilmez bir olgusu haline dönüşebilmektedir. İslam, sadakat, hoşgörü, sevgi gibi aile hayatının idamesi için gerekli olan unsurların tükendiği durumlarda boşanma yoluyla eşlerin birbirlerinden ayrılmasını mubah kılmıştır.

İslam hukukunda eşlerin birbirlerinden ayrılmasının farklı şekilleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tek taraflı irade beyanına dayanan ve talak olarak isimlendirilen boşama çeşididir. Söz konusu boşama çeşidi evliliğin sürdürülebilmesi için yeni bir akde ihtiyaç olup olmaması açısından "ric'î" ve "bâin", Sünnet'e uygun olup olmama açısından da "sünnî" ve "bid'î" şeklinde farklı kısımlara ayrılmaktadır. İkincisi ise her iki tarafın da irade beyanına

* Sorumlu yazar/*Corresponding author*.
e-posta: s.bugda@alparslan.edu.tr

e-ISSN: 2149-4622. © 2013-2021 Muş Alparslan Üniversitesi. TÜBİTAK ULAKBİM DergiPark ev sahipliğinde. Her hakkı saklıdır.
http://dx.doi.org/10.18506/anemon.819268

dayanan hul'/muhâle'a çeşididir ki bu çeşit boşamada kadının kocaya belli bir bedel verme zorunluluğu da bulunmaktadır. Üçüncüsü ise kazaî boşamadır ki buna tefrîk de denilmektedir. Kazaî boşama/tefrik, kadının, iktidarsızlık gibi belirli hastalıklar, gaiplik hali, şiddetli geçimsizlik ve nafakanın temin edilememesi gibi gerekçelerle mahkemeye başvurması üzerine evliliğin, mahkeme kararıyla sona erdirilmesidir. Kadının haklı gerekçelerle mahkemeden tefrîk talep etmesi durumu üzerine yapılan boşanmada kocanın irade beyanı söz konusu değildir. Zira mezkûr durumlarda da kocanın irade beyânı söz konusu olsaydı kadının mağduriyetinin giderilmesi imkânsız hale gelecekti. Mezkûr boşama çeşitlerinin yanı sıra ilâ, li'ân ve fesih ile de evlilik akdi sonlandırılabilir. Îlâ, kocanın karısıyla ilişkiye girmeyeceğine dair yemin edip karısıyla cinsi münasebette bulunmayı kendisine yasaklamasıdır (er-Reîs vd., 1439/2017: I/309). Li'ân kocanın hâkim huzurunda karısının zina ettiği veya çocuğun zina ürünü olduğu iddiasında bulunarak bunu yeminle teyit etmesi ve kadının da kocasının yalan söylediğini ve kendisinin mâsum olduğunu söyleyerek aynı şekilde yemin etmesidir (Abdulmun'im, b.s.: III/175). Fesih, nikâhın şahitsiz kıyılması veya evlenen kişilerin daha sonra birbirlerinin mahremi oldukları ortaya çıkması gibi nikâh akdi esnasında veya sonrasında meydana gelen bir eksiklikten ve yanlışlıktan dolayı evliliğin sona erdirilmesidir (ez-Zuhaylî, 1409/1989: VII/348).

Çalışmaya konu olan *el-Hul'u lâ ez-zülmu* adlı risalenin muhtevâsı da yukarda zikredilen boşanmanın ikinci çeşidine ilişkindir. Risalede tek bir mezhebin fetvalarına bağlı değil de her dört mezhebe bağlı âlimlerinin fetvaları esas alınarak muhâle'anın yapılmasında ödenecek bedel miktarı konusu geniş bir şekilde incelemeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışma, İslam aile hukukunda önemli bir konu olan muhâle'a meselesini, ilgili kişilere sunmayı ve mezkûr risale vesilesiyle Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'yi de tanıtmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın tahkikli metnin oluşturulmasında İSAM Tahkikli Neşir Esasları benimsenmiştir. Tahkikli metnin tek bir nüsha olması ve başka nüshaların olmaması nedeniyle başka metinlerle karşılaştırma yapılmamıştır. Ancak başka eserlerden yapılan alıntılar asıllarıyla karşılaştırılmış, müellifin "وفي ص 124 ج 4 من" şeklinde verdiği cilt ve sayfa numaraları çıkarılmış, kaynakçada verilen basım yeri ve tarihleri esas alınarak dipnotta yeniden cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Metin içinde geçen âyetlerin bulunduğu sûre adları ve âyet numaraları verilmiştir. Hadislerin tahrîci yapılmıştır. Metinde geçen ancak meşhur olmayan kişilerin kısa künyeleri dipnotta verilmiştir. İhtiyaca binaen metne yapılan ilaveler köşeli parantez içinde verilmiştir. Metin içinde geçen kitap isimleri tırnak içine alınmıştır. "أن لا" şeklinde yazılan kelimeler "ألّا" şeklinde yeniden yazılmıştır. "رض" "آه" "إلخ" "ح" "ق" gibi rumuzların açıklamaları dipnotta verilmiştir. Varakların sayfa numaraları, varakların ön yüzü ifade eden "و" harfi ve arka yüzü ifade eden "ظ" harfi ile birlikte eğik çizgi ve akabinde köşeli parantez içinde şu şekilde [و 1]/ belirtilmiştir.

2. Hul'/Muhâle'a

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin hayatını ve eserini ele almadan önce hul'un tanımına ve hükmüne değinmekte yarar vardır. Zira hul'de/muhâle'ada verilecek bedelin neye karşılık olduğunun anlaşılması, muhâle'anın ne olduğu ve onun şer'î hükmünün bilinmesiyle mümkün olmaktadır.

Hul' kelimesi sözlükte "h-l-a" (خلع) fiilinden türeyip "elbiseyi çıkarmak, ayırmak" manalarına gelmektedir (İbn Manzûr, 1996: IV/179). Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058) hul' kelimesini terim olarak "Bir bedel karşılığında eşlerin birbirlerinden ayrılması" (el-Mâverdî, 1414/1994: X/3) şeklinde tanımlamaktadır. Eşlerin karşılıklı rızalarına bağlı olarak kadının kocasına vereceği bir bedel karşılığında evlilik bağının hul' ve benzeri bir lafız ile sona erdirilmesi şeklinde de tanımlanabilir. Zira hul'un geçerli olması için eşlerin rızası, kocaya bir bedelin verilmesi, kocanın da muhâle'a yoluyla ayrılmayı kabul ettiğine dair hul' vb. bir lafızla irade beyanında bulunması gereklidir.

Hanefilere göre muhâle'anın gerçekleşmesi için yapılan irade beyanı hul' lafzıyla yapılabileceği gibi mübâree, müfâraka bey'-şirâ ve talâk ile de yapılabilir. Ancak Hanefiler muhâle'a kastıyla talâk lafzı bir bedelle birlikte kullanılması gerektiğini ifade etmişlerdir (el-Haskefî, 1423/202: 234; Zuhaylî, 1409/1989: VII/482-483). Mâlikîler ise muhâle'ada irade beyanının hul', mübâree, sulh ve fidye lafızlarıyla yapılabileceğini belirtmişlerdir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/66). Şâfiîler ve Hanbelîler, irade beyanı hul' ve mufâdât lafzı ile yapılabileceği gibi talâk ve talâka kinaye olan lafızlarla da gerçekleşebileceğini söylemişlerdir (Mâverdî, 1414/1994: X/9; İbn Kudâme 1412/1992: X/275-276).

3. Muhâle'anın Meşruiyeti

Evlilikte aslolan, eşlerin karşılıklı sevgi, saygı ve sadâkat içinde olmaları, iki taraftan da kaynaklanan kusurların affedilmesi ve evliliğin bir ömür boyu devam ettirilmesidir (el-Hinn vd., 1413/1992: IV/120). Bundan dolayıdır ki İslâm, mut'a nikâhı gibi süreli birlikteliğe dayalı nikâh akitlerini reddetmiş ve bu şekilde yapılan nikâhı haram olarak nitelendirmiştir. Ayrıca İslam'ın arzuladığı evliliğin bir ömür boyu devam etmesi gerekliliğinin göstergelerinden biri de eşler arasındaki anlaşmazlık nedeniyle hemen boşanmayı değil belki bunu üç aşamalı olarak tavsiye etmesidir (el-Hinn vd., 1413/1992: IV/133). Bunun da en önemli delili Bakara sûresinin şu ayetidir: الطَّلَاقُ مَرَّتَانِۖ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ "*Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir*" (el-Bakara 2/229). Boşanmanın üç aşamalı olarak tavsiye edilmesinde güdülen amaç ise eşlerin pişman olup tekrar birlikte yaşamak istemeleri durumunda bunan imkân tanımasıdır. Ancak evlilikte esas olan huzurlu bir şekilde birlikte yaşama hayatı, bazen sürdürülemez bir seviyeye varılabilir. Sevgi ve sadâkat üzerine kurulan aile hayatı yerini üzüntüye, sıkıntıya, psikolojik veya fiziksel işkenceye bırakabilir. Söz konusu durumlara binaen İslam hukuku, hayatın çekilmezliğini ortadan kaldırılması, ayrılan eşlerin yeni ve mutlu bir hayat yaşamaları için eşlere ayrılma hürriyetini vermiştir.

Yukarıda da geçtiği gibi İslâm hukukuna göre talâk, ilâ, li'ân, fesih, tefrîk gibi birçok şekilde evlilik sona

erdirilebilir. Hul'/muhâle'a da bunlardan biridir. İslâm hukukuna göre hul'un meşruiyeti Kur'ân'a, sünnete ve icmâ'a dayanmaktadır (Mâverdî, 1414/1994: X/4-5; İbn Rüşd, 1408/1988: II/67; İbn Kudâme, 1412/1992b: X/267; en-Nevevî, ts.: V/681; İbn Hümâm, 1415/1995: IV/188). Bakara sûresinde geçen şu ayet: فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ "*(Ey müminler!) Eğer siz de onların (karı ile kocanın), Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmeyecekler diye endişe ederseniz, (o zaman) kadının (boşamak için kocasına) fidye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur"* (el-Bakara 2/229) muhâle'anın temel dayanağıdır. Mezkûr ayette geçen "*kadının fidye vermesinde…*" şeklindeki pasaj, muhâle'anın kadının bir bedel vermesiyle mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. Şu hadis de muhâle'anın dayanağını teşkil etmektedir: Sabit b. Kays'ın karısı Peygamber'e (s.a.v.) gelerek: "*Ey Allah'ın Resûlü! Sabit b. Kays'ı ahlak ve din hususunda ayıplamıyorum, fakat Müslümanlıkta küfürden (küfrân-ı nimetten) çekiniyorum" dedi*. (Bunun üzerine) Resûlullah (s.a.v.) "*Onun (Kays'ın) bahçesini geri verecek misin*?" diye sorunca (Kays'ın karısı) "*Evet*" diye cevap verdi. (Bunun üzerine) Resûlullah (s.a.v.), (Sabit'e) "*Bahçeyi kabul et ve onu bir defa boşa*" buyurdular. (Buhârî, Nikâh, 1422: 2; İbn Mâce, Talak, 1430/2009: 22; Nesâî, Talak, 1406/1986: 34). Söz konusu ayet ve hadiste her ne kadar bedel veren kişinin kadın olsa da başka bir ifadeyle özne konumunda olan kişi kadın olsa da muhâle'anın gerçekleşebilmesi için kocanın irade beyanında bulunması zorunludur. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Evliliğin sona ermesi için talâkta sadece kocanın irade beyanında bulunması yeterliyken muhâle'ada her iki eşin de irade beyanında bulunmaları zorunludur.

Muhâle'anın meşru oluşuna delâlet eden diğer bir delil de icmâ'dır. İslâm ulemâsı muhâle'anın meşrûiyeti hususunda icmâ' etmişlerdir. Ancak Ebû Bekr b. Abdullah el-Müzenî (v. 264/878), وَإِنْ أَرَدتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا ۚ أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا "*Eğer bir eşin yerine başka bir eş almak isterseniz onlardan birine bir yük altın vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın. Siz iftira ederek ve apaçık günah işleyerek onu (verdiğiniz malı) geri alacak mısınız*?" (en-Nisâ 4/20) ayetini ileri sürerek muhâle'aya delâlet eden ayetin mansûh olduğunu iddia ederek kocanın karısından herhangi bir şey almasının helal olmadığını söyleyerek icmâ'a muhalefet etmiştir (Mâverdî, 1414/1994: X/5; İbn Kudâme, 1412/1992: X/267). Ancak onun ileri sürdüğü görüşün icmâ'a bir etkisi olmadığını söylemek mümkündür. Zira ondan önce sahabe, hul' meselesinde icmâ' etmiştir (Mâverdî, 1414/1994: X/5). Fıkıh usulüne göre icmâ' hasıl olduktan sonra icmâ'a muhalif olarak ileri sürülen görüşlerin, geçekleşmiş icmâ'a bir etkisi olamaz ve ileri sürülen görüş şaz olarak değerlendirilir (Cessâs, 1985: III/310; ez-Zerkeşî, 1414/1994: VI/514).

4. Hul'un/Muhâle'anın Hükmü

Yukarıda geçen ayet ve hadisten de anlaşıldığı gibi muhâle'a, keyfilik esasına değil ancak geçimsizlik gibi haklı bir sebebe binaen başvurulması gereken bir durumdur. Haklı bir gerekçe olmadan muhâle'anın geçerliliği hususu ise âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Cumhûr, وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً ۚ فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا "*Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa, onu da afiyetle yiyin*" (en-Nisâ 4/4) ayetini delil getirerek huzursuzluk veren herhangi bir neden olmadığı halde yapılan hul' işlemi İslâm hukuku açısından geçerli olduğu söylemişlerdir (Mâverdî, 1414/1994: X/7). Fakat herhangi ârızî bir neden olmadıkça dinen sürdürülmesi istenilen evliliğin gereksiz bir şekilde bozulması cumhûr tarafından mekruh görülmüştür (İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/270-271). Cumhûr, "*Herhangi bir kadın, kabul edilebilir bir neden olmaksızın kocasından ayrılmak istiyorsa cennetin kokusu ona haram olur*" (Ebû Dâvûd, Talâk, ts.: 18) hadisini gerekçe göstererek eşlerin verilen hakkı istenilen amacın dışında kullandıkları için günah işlemiş olduklarını ifade etmişlerdir (Atar, 2005: XXX/400). Nahaî (ö. 96/714), Atâ (ö. 114/732), Zührî (ö. 124/742), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884), ve İbnu'l-Munzîr (ö. 318/930), وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَن يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ "*İkisi Allah'ın yasalarını koruyamamaktan korkmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir.*" (el-Bakara 2/229) ayetine dayanarak haklı bir gerekçe olmadan eşlerin muhâle'aya başvurmaları haram olduğunu belirtmişlerdir. Onlar, yapılan hul'un batıl olduğunu ve alınan malın da kadına iade edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Mâverdî, 1414/1994: X/7; İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271; Zuhaylî, 1409/1989: VII/484). Ebû Kılâbe (ö. 104/722) ve Hasan el-Basrî'ye (ö. 110/728) göre ise koca, karısının zina yaptığını görmeyinceye kadar hul' câiz değildir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/68; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271). Ebû Bekr b. Abdullah el-Müzenî'ye göre ise hul' mutlak anlamda câiz değildir. Yukarıda da geçtiği gibi o muhâle'aya delâlet eden ayetin mansûh olduğunu, karı ve koca ancak talak veya zihâr gibi ayrılmanın diğer şekliyle evlilik bağlarını sona erdirebileceklerini belirtmektedir (İbn Rüşd, 1408/1988: II/67; İbn Kudâme, 1412/1992: X/271).

Baskı ve tehdit altında yapılan muhâle'anın geçerli sayılıp sayılmayacağı konusu da âlimler arasında tartışma konusu olmuştur. Cumhûr, وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ "*Apaçık bir hayâsızlık yapmadıkça onlara verdiğinizin (mehrin) bir kısmını geri almak için onları sıkıştırmayın*" (en-Nisâ, 4/19) ayetini delil getirerek kocanın verdiği mehri geri almak için eşini muhâle'aya zorlamasını caiz görmemiş, baskı altında yapılan muhâle'ayı da geçersiz saymış ve verilen malın iade edilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Mâverdî, 1414/1994: X/6; İbn Kudâme, 1412/1992: X/272). Hanefî âlimleri ise yapılan akdin sahih ve bedelin verilmesinin de gerekli olduğunu ifade etmişleridir (es-Serahsî, 1414/1993: VI/183; İbn Kudâme, 1412/1992: X/272).

5. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî: Hayatı, İlmî Kariyeri ve Eserleri

Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin tam künyesi, el-Allâme el-Kâdî Muhammed b. Mollâ Abdulazîz b. Hâci Halife Mollâ el-Hıdırî'dir. Kâdî Mollâ Muhammed 1322/1904'te İran'ın Batı Azerbaycan'a bağlı Uşneviye şehrinin Nerziveh köyünde dünyaya gelmiştir. Kâdî Mollâ Muhammed, ilim ile şöhret bulan bir aileye mensup olup daha altı yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i hatmederek akabinde Farsça okuma ve yazmayı öğrenir. O, sekiz yaşında iken Arapça sarf, nahiv kitaplarını okumaya başlar. Rusya'nın Uşneviye'yi işgal etmesinden sonra Kâdî Mollâ Muhammed ailesiyle birlikte yaklaşık beş yıl memleketinden uzak kalır ve

eğitimine ara verir. O, Rusya'nın Uşneviye'yi terk etmesiyle birlikte ailesiyle beraber tekrar memleketine döner ve yeniden eğitimine devam eder. Kâdî Mollâ Muhammed bölge âlimlerinden sarf, nahiv, belâgat, mantık, münâzara, tefsir, hadis, kırâat, fıkıh, fıkıh usûlü, ferâiz, arûz, astronomi, astroloji, geometri gibi birçok alanda ders alır. O, 1348/1929 yılında icâze alarak köyüne döner. Kâdî Mollâ Muhammed köye döndükten sonra yaklaşık beş yıl öğrencilere ders verir, akabinde Uşneviye'nin önde gelenlerin isteği üzerine Uşneviye camisine imâm ve hatip olarak göreve başlar ve orada da ders vermeye devam eder (Eşit, 2019: 28-32; Hıdırî, http://oshnevih.blogfa.com/post/4).

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, yetmiş yıl boyunca ders verdiğini ve bu süre zarfında tefsir, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm, tasavvuf, 'ulûmu'l-Kur'ân, belâgat, münâzara/cedel, tarih, bibliyografya gibi birçok farklı alanda yüz on iki eser kaleme aldığını belirtmektedir. Kâdî'nin bu kadar eser telif etmesi onun ilmî kariyerinin bir göstergesidir. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin birçok alanda eser ortaya koyması, onun "el-Allâme" unvanını almaya vesile olmuştur. O, İran'ın resmi mezhebi şiîlik olması nedeniyle resmi olarak kâdılık görevi yapmamıştır. Ancak yaşadığı bölgenin sünnî olması hasebiyle yöredeki şer'î meselelere baktığı için kendisine kâdılık unvanı verilmiştir (Eşit, 2019: 28-32).

İfade edildiği gibi Kâdî birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazısı şunlardır: 1. *el-Fetâva'l-Muhammdeiyye* "الفتاوى المحمدية". Söz konusu eser soru cevap tarzında ele alınmıştır. Eser yaklaşık dört yüz sayfadan oluşmaktadır. 2. *el-Men'u 'ani'l-mut'ati 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a* " المنع عن المتعة على المذاهب الأربعة", 3. *et-Takîku'l-ekmel fi idâfeti't-talâki ilâ ğayri'l-mahal* " التحقيق الأكمل في إضافة الطلاق إلى غير المحل". 4. *el-Muhazzirât 'an bey'i'l-muhaddirât* " المحذّرات عن بيع المخدّرات", 5. *Tezvîcu's-siğâr* "تزويج الصغار", 6. *İhtirâmi Kur'ân 'alâmeti îmân est* "احترام قرآن علامت إيمان أست" Farsça yazdığı bir eserdir. 7. *Ve davu'l-mesâbîh fi asli't-terâvîh* "وضوء المصابيح في أصل التراويح". Kâdî Mollâ Muhammed, mezkûr eserlerle birlikte fıkıh alanında yaklaşık kırk eser telif etmiştir. O, fıkıh usûlü alanında da kaleme aldığı eserlerden bazısı şunlardır: 1. *el-İrşâd fi ma'rifeti't-taklîdi ve'l-ictihâd* "الإرشاد في معرفة التقليد والاجتهاد", 2. *et-Tenkîd 'ani'l-'ulmâi'l-mutvvak bi't-taklîd* " التنقيد عن العلماء المطوّق بالتقليد". Kâdî'nin kelâm ve tasavvuf alanında telif ettiği bazı eserler şunlardır: 1. *İbtâlu't-ta'ni ve'r-rac'a* " إبطال الطعن والرجعة", 2. *İkâzu'n-niyâm ani'l-heyâm* "إيقاظ النيام عن الهَيام". 3. *Vahdetu'l-vcûd* "وحدة الوجود", 4. *et-Tesennün ve't-tasavvuf* "التسنن والتصوف", 5. *el-Kerâmetu fî nazeri'l-Kur'âni ve'l-Hadisi ve't-Tasavvuf* "الكرامة في نظر القرآن والحديث والتصوف". Kâdî Mollâ Muhammed tefsir alanında da birçok eser kaleme almıştır. Onun bu konuda kaleme aldığı eserlerden bazısı şunlardır: 1. *el-Emsâlu'l-Kur'âniyye* "الأمثال القرآنية", 2. *Tefsiru sûreti yûsuf* "تفسير سورة يوسف", 3. *Cevâhirü'l-Kur'ân tefsiri çend âyehi müteferrika* " جواهر القرآن تفسير چند آيه متفرّقة" (Farsça), 4. *Tesîru'l-Fâtiha* "تفسير الفاتحة"(Farsça olarak telif edilmiş bir eserdir). Müellifin diğer alanlarda telif ettiği bazı eserler şunlardır: 1. *Düstûru'l-Kur'ân* " دستور القرآن" ('ulûmu'l-Kur'ân), 2. *Erbâ'in-i Hıdırî* "أربعين خضري" (hadis), 3. *Tercemehi tecvîd-i Kur'ân bih zebâni Kurdî* "ترجمه تجويد قرآن به زبان كردي" (tecvit). 4. *Tarîh-i meşâhîr cihân-i İslâm* "تاريخ مشاهير جهان إسلام" (tarih), 5. *Fedâilu zî'n-Nûreyn Osmân radiyellahu 'anh* " فضائل ذي النورين عثمان رضي الله عنه" (bibliyografya), 6. *Hâşiyehi müdevveneh ber Saçâklî Zâde* "حاشيه مدونه بر سجاقلي زاده" (münâzara/cedel) (Eşit, 2019: 37-42). Kâdî, ayrıca hayat hikâyesini de bizzat kendisi kaleme almaktadır. Yusuf Eşit Kâdî'nin ele aldığı hayat hikâyesini *el-Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs* adlı çalışmasının ilk bölümünde olduğu gibi aktarmaktadır (Eşit, 2019: 29-33).

Bir ömür boyu tedrisât, telifât ve hizmete kendini adayan el-'Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî' 26 Mayıs 1997 Pazar günü vefat etmiştir (Eşit, 2019: 33).

6. Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin el-Hul'u lâ ez-zülmu Adlı Risalesi

6.1. el-Hul'u lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin Müellife Aidiyeti

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî'nin kaleme aldığı hayat biyografisinde bu eserin kendisine aidiyeti kaydedilmektedir. Yusuf Eşit (2019) de *el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs* adlı eserinde bu eserin müellife ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tahkîk konusu olan bu risalenin son varakında müellifin ismi ve memleketinin bulunması da bu risalenin müellife aidiyetini göstermektedir.

6.2. Risalenin Telif Sebebi ve Tarihi

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'u lâ ez-Zülmu* adlı risalenin telif sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "Allah'u Teâlâ من التبعيضية "min-i tabîdiyye" ('bir kısmı', 'bazısı' ifade eden 'min') lafzı ile (kadının) rızası olmadıkça kocanın kendisine (kadına) verdiğinden fazlasını geri almasından nehy ettiği halde, Peygamber (s.a.v.) de açık bir şekilde "Amma fazlası (mehirden fazlasının verilmesi) hayır" dediği halde birçok âlimin eşler arasındaki hul' sığasını mehirden ve kocanın kadına verdiğinden fazlasına telkin etiklerini gördüm. (Mezkûr nedenden dolayı) mehirden daha fazlasını almanın helal olmadığına dair Kur'ân ayetlerinden hadislerden ve fakihlerin fetvalarından delil getirerek beyan etmek istedim." Müellifin açık bir şekilde dile getirdiği gibi bazı âlimlerin boşanma karşılığında verilen bedelin mehir miktarından daha fazla olabileceği fetvaları, onu bu risaleyi yazmaya sevk etmiştir.

6.3. el-Hul'u lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin İçeriği

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'u lâ ez-zülmu* adlı eserinde esas itibariyle kadının evlilik bağını sona erdirmek için kocasından muhâle'a talebinde bulunduğunda ve kocanın da bunun bir bedel karşılığında kabul ettiği takdirde azami olarak koca ne kadar bedel talep edebilir mevzusunu konu edinmektedir. Ayrıca o, hangi durumlarda bedelin alınması caiz olduğunu, hangi durumlarda ise caiz olmadığını da risalede ele almaktadır. Müellif bunun yanı sıra muhâle'aya başvurmanın nedenine bağlı olarak hul'un sahih ve batıl yönlerini de irdelemektedir. Müellif mezkûr konuları ele aldıktan sonra aynı mesele çerçevesinde küçük yaşta olan kızların muhâle'a hususundaki durumunu da ele almakta ve buna müteakiben kısa bir sonuç yazmaktadır.

6.4. el-Hul'u lâ ez-Zülmu Adlı Risalenin Kaynakları

Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî, ele aldığı konu fıkhî bir mesele olması hasebiyle başta fıkıh kitapları kaynak olarak

ele almıştır. O, eserinde klasik eserlerin yanı sıra modern eserleri de kaynakça olarak kullanmıştır. Müellif konuyu farklı görüş ve mezhepler çerçevesinde ele alması nedeniyle her mezhebe ait en az bir esere müracaat etmiştir. Müellif ayrıca çağdaş bazı tefsîr kitapları da kaynak olarak kullanmıştır. Onun kaynak olarak kullandığı eserler kronolojik olarak İmâm Mâlik'in (öl. 179/795) *el-Mudevenetu'l-kubrâ*, İmâm Şâfiî'nin (öl. 204/820) *el-Ümm*, Bekr er-Râzî el-Cessâs'ın (öl. 370/981) *Ahkâmu'l-Kur'ân*, İbn Kudâme'nin (öl. 620/1223) *el-Muğnî*, İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) *el-Fetâva'l-kubrâ*, Şihâbüddîn el-Kastallânî'nin (öl. 923/1517) *İrşâdu's-sârî li Sahîhi'l-Buhârî*, Alâuddîn Haskefî'nin (öl. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr ve câmi'i'l-bihâr*, Şevkânî'nin (öl. 1250/1834) *Neylu'l-evtâr min ahâdîsi Seyyidi'l-ahyâr*, Reşîd Rızâ (öl. 1935), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîru'l-menâr)*, Tantâvî'nin (öl. 1940) *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Abdurrahmân Cezîrî'nin (öl. 1941) *el-Fikhu 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a* ve Seyyid Kutub'un (öl. 1966), *Fî zilâli'l-Kur'ân'* adlı eserleri şeklinde sıralanabilir.

7. Sonuç

Geçimsizlik nedeniyle kadının bir bedel ödeme karşılığında kocasından ayrılmak istemesi neticesinde eşlerin karşılıklı rıza ile ayrılmasını ifade eden hul'/muhâle'a, İslam'ın meşru gördüğü ayrılma çeşitlerinden biridir. İslam, geçimsizlik nedeni olmadan muhâle'aya başvurulmasını doğru bulmamaktadır. Bununla birlikte fakihlerin çoğuna göre herhangi bir nüşûz söz konusu olmadığı halde yapılan muhâle'a hukukî olarak geçerli sayılmaktadır.

İslâm hukukuna göre kadından kaynaklanmayan nüşûz, muhâle'a için gerekçe sayılmamaktadır. Fakihlerin büyük çoğunluğuna göre tehdit ve baskı altında yapılan muhâle'a da hukuken geçersizdir.

Kâdî Mollâ Muhammed el-Hıdırî, *el-Hul'u lâ ez-zülmu* adlı eserinde muhâle'a konusunu bütün ayrıntılarıyla ele almasa da muhâle'anın hangi durumlarda sahih ve caiz olduğunu, hangi durumlarda batıl olduğunu, kadın tarafından verilecek bedelin azami miktarını ve buluğ çağına girmemiş kızlar ile yapılan hul'un caiz olup olmadığını geniş bir şekilde ele almaktadır. Müellif muhâle'anın temelde iki eşin rızasına bağlı olduğunu, baskı ve tehdit altında yapılan muhâle'anın batıl olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla müellif, bu hususta cumhûrun görüşünü benimsemektedir. O, hul' bedelinin mehir miktarından fazla olamayacağını düşünmekte, mehir miktarından fazlasının kadınların haklarının çiğnenmesi anlamına geleceğini iddia etmektedir. Müellif, buluğ çağına varmayan kız çocuklar ile yapılan muhâle'anın sahih olmadığını belirtmekte, ancak mümeyyiz olması durumunda bedel olmaksızın talakın vuku bulabileceğini ifade etmektedir.

Kaynakça

Abdulmun'im, M. (t.y.). *Mu'cemu'l-mustalahat ve'l-elfâz el-fıkhiyye III*. yy.: Dâru'l-Fadile.

Atar, F. (2005). "Muhâle'a" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 30/399-402*. Ankara: TDV Yayınları.

el-Bağdâdî, U. (1416/1995). *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb II*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

Beyhakî, E. (1424/2003). *es-Sünenü'l-kubrâ X*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Buhârî, E. (1422). *Câmi'u's-Sahîh (Sahîhu'l-Buhârî) VIII*. yy.: Dâru'n-Necât.

Cessâs, A. (1415/1994a). *Ahkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-'İlmiyye.

Cessâs, E. (1985b). *el-Fusûl fi'l-usûl IV*. Kuveyt: Vizâretu'l-Evkâf.

Cezîrî, A. (1424/2003). *el-Fikhu 'ala'l-mezâhibi'l-arba'a V*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-'İlmiyye.

Dârekutnî, E. (1424/2004). *Sünenü'd-Dârekutnî V*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle,.

Ebû Dâvûd, S. (t.y.). *es-Sünen (Sünenü Ebî Dâvûd) IV*. Beyrut: Dâru el-Kitâbi'-Arabî.

Eşit, Y. (2019) *el-Allâme el-Kâdî Mollâ Muhammed Hıdırî ve Risâletuhu et'Talâku's-selâs*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-'İlmiyye.

Haskefî, A. (1423/2002) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr ve câmi'i'l-bihâr*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Hıdırî, Ş. *Hatırati Allâme Kâdî Hıdırî,* http://oshnevih.blogfa.com/post/4

Hinn, M. vd., (1413/1492). *el-Fıkhu'l-menhecî 'alâ mezhebi'l-İmâm'ş-Şâfi'î III/VII*, Dımaşk: Dâru'l-Kalem.

İbnü'l-Hümâm, K. (1415/1995). *Şerhu Fethi'l-kadîr X*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn Kudâme, E. (1412/1992). *el-Muğnî XV*. Kahire: Hecr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân.

İbn Mâce, E. (1430/2009). *es-Sünen (Sünenü İbn Mâce) V*. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-'Alemiyye.

İbn Manzûr, M. (1996). *Lisânu'l-'Arab XVIII*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî ve Müessestu't-Târîhi'l-'Arabî.

İbn Rüşd, E. (1408/1988). *Bidâyetu'l-muctehid II*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

İbn Teymiyye, E. (1408/1987). *el-Fetâva'l-kubrâ VII*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Kastallânî, E. (1323). *İrşâdu's-sârî li Sahîhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Matbatu'l-Kubrâ el-Emiriyye.

Mâlik b. E. (t.y.) *el-Mudevenetu'l-kubrâ IV*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Mâverdî, A. (1414/1994) *el-Hâvi'l-kebîr XVIII*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.

Nesâî, E. (1406/1986). *es-Sünen (el-Muctbâ mine's-Sünen) VIII*. Halep: Mektebetu'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye.

Nevevî, E. (1425/2005a). *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muftîn*. yy.: Dâru'l-Fikr.

Nevevî, E. (t.y.). *Ravdatu't-tâlibîn VIII*. Dâru Kutubi'l-'İlmiyye.

Reîs, İ. vd. (1439/2017). *Mu'cemu mustalahât el-'ulûm eş-şer'iyye IV*. yy.: Medînetu el-Melik Abdulazîz li'l-'Ulûmi ve't-Takniyye.

Reşîd Rızâ, M. (1420/1999). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-menâr) XII*. Beyrut: Dâru Kutubi'l-'İlmiyye.

Serahsî, M. (1414/1993). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Seyyid Kutup, S. (t.y.) *Fî Zilâli'l-Kur'ân VI*. Kâhire: Dâru'd-Dımşk.

Şâfiî, M. (1403/1983). *el-Ümm VIII*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Şevkânî, E. (1413/1993). *Neylu'l-evtâr min ahâdîsi Seyyidi'l-ahyâr VIII*. Mısır: Dâru'l-Hadîs.

Tantâvî b. C. (1350). *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm XXV*. Mısır: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî.

Zehebî, Ş. (1414/1994). *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ XV*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.

Zerkeşî, B. (1414/1994). *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fıkh*. 8 Cilt. yy.: Dâru'l-Kutubî.

Ziriklî, H. (2002). *el-A'lâm VIII*. Beyrut: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn.

Zuhaylî, V. (1409/1989). *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuhu VIII*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr.

تحقيق رسالة الخلع لا الظلم

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله العليم العلّام ذي الجلال والإكرام، ونصلّي ونسلّم على سيدنا محمّد الّذي أوضح لنا الحلال والحرام، وعلى آله وأصحابه الكرام، والتّابعين لهم بإحسان إلى يوم القيام رضوان الله تعالى عليهم أجمعين. وبعد: فقد رأيت كثيرًا من العلماء يلقّنون صيغة الخلع للزوجين على أكثر من الصّداق، وما أعطاها الزوج. مع أن الله تعالى في كلامه ينهى عن أخذ ما آتاهنّ إلّا مع رضاهنّ وبلفظ «من» التبعيضية عن الزائد عنه. والرسول صلى الله عليه وسلم قال صريحا: «وأمّا الزيادة فلا»[1] كما يأتي تفصيله. فلذلك أردت أن أبيّن دلائل عدم الحلّ من الآيات، والأحاديث، وفتاوى الفقهاء على المذاهب الأربعة، وغيرها. ونرجو من المطالعين أن ينبّهونا على السّهو والخطأ والنسيان بدلائلَ واضحةٍ وبراهينَ قاطعة. وفقنا الله تعالى وإيّاهم على كلّ ما فيه صلاح الدّنيا والدّين آمين.

قال الله تبارك وتعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدتُّمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَّكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا ۚ أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُّبِينًا ۞ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ [سورة النساء، 21-4/20] /[2 ظ] أي: أردتم استبدال زوجة جديدة ترغبون فيها مكان زوجة سابقة ترغبون عنها. وقال السيّد محمّد رشيد رضا[2] رحمه الله تعالى نقلا عن الأستاذ الإمام[3] رضي الله عنه: "إنّ ذكر [إرادة][4] الاستبدال مبنيٌّ على الغالب في مثل هذه الحالة، وليس شرطا لعدم [حِلّ][5] أخذ شيء من مال المرأة، فإذا طلّقها، وهو لا يريد تزوّج غيرها، وإنما كره معاشرتها، أو اختار الوحدة، وعدم التقييدِ بالنساء، وغيرَ ذلك، فإنه لا يحلّ له أخذ شيء من مالها، كما يُعلم من اشتراط الإتيان بفاحشة مبيّنة".[6] أه.[7] أي: في الآية التي قبل هذه الآية.[8] ثم يؤكّد الله تعالى عدم الحلّ بقوله: ﴿وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَىٰ بَعْضُكُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ﴾؛ [سورة النساء، 4/21] لأنّ هذا أيضا إنكار شديد لأخذ شيء من مال المرأة، حيث ينكره الله تعالى بالاستفهام التعجبي البالغ في الإنكار إلى حدّ للاستعجاب، ثم يؤكّد الإنكار بقوله: ﴿وَأَخَذْنَ مِنكُم مِّيثَاقاً غَلِيظاً﴾ [سورة النساء، 4/21] على ألّا تفارقن منكم بصغتي التزوّج والإنكاح الدّالّين على التّضامّ والإلصاق مدة حياتهنّ وإمساكهنّ بالمعروف، وإن وقع منكم الفراقُ –والعياذ بالله– فلابدّ أن تسرّحوهنّ بالإحسان. ومن لوازم الإحسان أن تعطوهنّ بقيّة الصّداق إن بقيت، /[3 و] ونفقة أيام العدّة. لا أن تجبروهنّ على أخذ شيء منهنّ قلّ أو كثُر، عاجلا أو آجلا. وفي كتاب "الأم" قال الشافعيّ: قال الله عزّ وجلّ: ﴿وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾ الآية،[سورة النساء، 4/21] (قال الشافعيّ)[9]: "فكان في هذه الآية إباحة أكله إذا طابت نفسها، ودليل على أنها إذا لم تطب به نفسا لم يحلّ أكله." (قال)[10]: "وقد قال الله عزوجل: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ﴾ إلى ﴿مُبِينًا﴾. [سورة النساء، 4/20] (قال): وهذه الآية في معنى الآية التي كتبنا قبلها، وإذا أراد الرجل الاستبدال بزوجته ولم ترد هي فرقته، لم يكن له أن يأخذ من مالها شيئا بأن يستكرهها عليه، ولا أن يطلّقها لتعطيه فدية منه. فإن فعل وأقرّ بذلك، أو قامت عليه بيّنة، ردّ ما أخذ منها عليها. وإن كان طلّقها عليه، لزمه ما سمّى من عدد الطلاق، وكان يملك فيها الرجعة إن لم يأت على جميع طلاقها"[11] آه.

وفي [المغني] لابن قدامة "(فصل): فأما إن عضَل زوجته، وضارّها بالضرب والتضييق عليها، أو منعها [حقوقها]؛[12] من النفقة، والقَسْم، ونحو ذلك؛ لتفتدي نفسها منه، ففعلت، فالخلع باطل، والعوض مردود. روي ذلك عن ابن عباس، وعطاء، ومجاهد، والشعبي، والنخعي، والقاسم بن محمد، وعروة، و[عمرو بن][13] شعيب، وحُميد بن عبد الرّحمن، والزهري. وبه قال مالك، والثوري، وقتادة، والشافعي، وإسحاق. وقال أبو حنيفة: العقد صحيح، والعوض لازم، /[4 ظ] وهوآثم عاص" أه.[14] وفي [المغني] "وقال عطاء، وطاوس، والزهري، وعمرو بن شعيب: لا يأخذ أكثر مما أعطاها"[15] أه.

وأما آية ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾ الآية،[سورة البقرة، 2/229] فالمقصود من الافتداء: الافتداءُ الاختياريُّ لا الإجباريّ. ومع وجود الاختيار، وطيب نفسها لابدّ ألّا يزيد على القدر الذي أعطاها الزوج، كما تدلّ عليه السّنة النبويّة. منها حديث ابن عباس رضي الله عنهما: أنّ امرأة ثابت بن قيس بن شماس أتت النبي صلى الله عليه و سلم فقالت: يا رسول الله ما أعتب[16] عليه في خلق ولا دين، ولكن أكره الكفر في الإسلام، فقال لها رسول الله صلى الله عليه و سلم «أتردّين عليه حديقته» –وكان قد أمهرها حديقته– قالت: نعم. قال رسول الله صلى الله عليه و سلم: «اقبل الحديقة وطلّقها تطليقة»[17] أه. كما في القسطلاني على صحيح البخاري.[18] ومنها ما في "أحكام القرآن". عن ابن عباس أن رجلا خاصم امرأته إلى النبي صلى الله عليه وسلم، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «تردّين إليه ما أخذت منه»، قالت: نعم وزيادة، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «أما الزيادة فلا»[19] آه.

ومنها ما في "تفسير المنار": "﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً﴾ [سورة البقرة، 2/229] ويدخل في ذلك المهر وغيره ممّا يعطيه الرّجل امرأته على سبيل التّمليك، /[5 و] بل يجب أنْ يمتّعها بشيء من ماله زائدًا على ذلك. ﴿فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ﴾. [سورة الأحزاب، 33/49] قال الأستاذ الإمام (رض)[20]: إنَّ أخذ الرّجل شيئا من مال مطلّقته منافٍ للإحسان، فالأمر بالإحسان يستلزمه، وإنّما صرّح به؛ لمزيد رأفته سبحانه بالنّساء، وتأكيده تحْذِيرَ الرّجال الأقوياء من ظلمهنَّ، وهضم حقوقِهنّ."[21] وفي [تفسير المنار]: "وإن كان المانع من قِبلها، كأن أبغضته بغضا لا تستطيع الصّبرَ عليه، والقيامَ معه بحقوق الزّوجيّة، وخافت أن تقع في النّشوز، ويسرفَ هو في العقوبة، فمن العدل أن تعطيه ما كانت أخذت منه باسم الزّوجيّة ليَحِلّ

---

[1] سنن الدارقطني، 376/4 (رقم 3628).

[2] محمد رشيد بن علي رضا بن محمد شمس الدين بن محمد بهاء الدين بن منلا علي خليفة القلموني، البغدادي الأصل، الحسيني النسب ولد سية 1865/1282، وتوفي سنة 1935/1354. الأعلام للزركلي: 126/6.

[3] وهو الشيخ محمد عبده بن حسن خير الله، مفتي الديار المصرية، ومن كبار رجال الإصلاح والتجديد في الإسلام، ولد سنة 1849/1226، وتوفي سنة 1905/1323. الأعلام للزركلي: 252/6.

[4] ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[5] ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[6] تفسير القرآن الحكيم (المشهور بتفسير المنار) لمحمد رشيد رضا، 374/4.

[7] أي انتهى.

[8] وهي قوله تعالى: ﴿يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَن تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا ۖ وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَن يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُّبَيِّنَةٍ ۚ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ سورة النساء 19/4.

[9] لفظ "قال الشافعي" في المخطوط كما أثبتنا مكتوب مع القوسين.

[10] لفظ "قال" هنا وما يأتي بعده مكتوب بين القوسين.

[11] الأم للشافعي، 295/5.

[12] ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[13] ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[14] المغني لابن قدامة، 272/10.

[15] المغني لابن قدامة، 269/10.

[16] واللفظ عند البيهقي: "ما أنقم على ثابت". وفي هذه الرسالة التي نحن بصددها "ما أعيب" بالياء وهو ثابت عند النسائي والدارقطني. انظر سنن السائي، 169/6 (رقم 3463)؛ سنن الدارقطني، 376/4 (رقم 3628).

[17] صحيح البخاري، 46/7 (رقم 5273)؛ سنن ابن ماجه، 277/5 (رقم 5628)؛ سنن النسائي، 196/6 (رقم 3463)؛ السنن الكبرى للبيهقي، 512/7 (رقم 14840).

[18] إرْشَادُ السَّارِي لِشرح صَحِيح البخَاري للقسطلاني، 149/8.

[19] أحكام القرآن للجصاص، 444/1.

[20] أي: رضي الله عنه.

[21] تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 312/2.

عُقدتَها."[22] وبعد أسطر يقول: "وجملة القول: أنه لا يجوز للرّجل أن يأخذ منها [شيئًا][23] إلّا برضاها واختيارها من غير إيذاء منه، ولا مضارّة. ويدلّ على هذا ما ورد في نزول الآية.[24] أخرج البخاري، والنسائي، وابن ماجه، وابن مردويه،[25] والبيهقي عن عكرمة عن ابن عبّاس رضي الله عنهما: أن جميلة بنت عبد الله بن سلول امرأة ثابت بن قيس شماس أتت النبي صلى الله عليه و سلم، فقالت: يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ثابت بن قيس ما أعتب عليه في خلق ولا دين ولكن [لا أطيقه بغضا][26] وأكره الكفر في الإسلام، /[6 ظ] –أي: كفران العشير وخيانته– فقال: «أتردّين [عليه][27] حديقته» قالت: نعم. قال [رسول الله صلى الله عليه و سلم]: «اقبل الحديقة وطلقها تطليقة».[28] ولفظ ابن ماجه: فأمره أن يأخذ منها حديقته ولا يزداد.[29] اه.

فهذا كلّه صريح في أنّه لا يجوز أن يأخذ منها أكثر من الصّداق الذي أعطاها أو تبرّئها مما عليه إن كان دينا باقيا عليه. على أنّ بعض الفضلاء يقول: آية الافتداء[30] منسوخة بآية الاستبدال كما في القسطلاني شرح صحيح البخاري: "إن بكر بن عبد الله المزني التابعي قال: بعدم حِلّ أخذ شيء من الزوجة عوضا عن فراقها محتجا بقوله تعالى: ﴿فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا﴾[سورة النساء، 20/4] فأورد عليه ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾،[سورة البقرة، 229/2] وأجاب: بأنّها منسوخة بأية النساء. أه. أي: آية الاستبدال[31] من سورة النساء."[32][33]

وبعد التأكيدات المارّة يقول تبارك وتعالى: ﴿تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ [سورة البقرة، 229/2] تأكيدا لعدم جواز أخذ أكثر ممّا افتدت به اختيارا. أي: على القول بعدم نسخ آية الافتداء.

وقد حدّه رسول الله صلى الله عليه وسلم بقدر المهر الذي أعطاها الزوج إيّاها لا أزيد منه. و ح[34] فمن طلب من زوجته الطالبة /[7 و] لطلاقها أكثر من المهر الذي أعطاها فقد تعدّى حدود الله، وهو من الظالمين (على لسان القرآن)[35] بأحكام الله تعالى.

وفي "أحكام القرآن" للإمام حجة الإسلام أبي بكر أحمد بن علي الرازي –المتوفى سنة 370 هـ ق[36] تفصيل في جواز أخذ ما فضَل عن المهر، وعدم جوازه. ونقل عن الإمام أبي حنيفة رضي الله تعالى عنه، وزفر، وأبي يوسف، ومحمد أنه جائز له أن يخذ منها ما أعطاها، ولا يزداد إذا كان النشوز من قبل الزوجة، [وغيرُ جائز له إذا كان النشوز من قبل الزوج[37].][38] ونقل ابن قاسم[39] عن الإمام مالك بن أنس رضي الله عنه: إن كان النشوز من قبل الزوج حلّ له أن يأخذ ما أعطته على الخلع إذا رضيت بذلك ولم يكن ضرر منه لها.[40] وعن الليث مثل ذلك. ونقل عن الإمام الشافعي رضي الله عنه: إذا كانت المرأة مانعةَ ما يجب عليها لزوجها حلّت الفدية للزوج، وإذا حلّ له أن يأكل ما طابت به نفسا على غير فراق حلّ له أن يأكل ما طابت به نفسا وتأخذ الفراق به. آه.[41] وكان[42] منه[43]: يردّ هذا الاستدلال، ويقول: فقول القائل: لما جاز أن يأخذ مالها بطيبة نفسها من غير الخلع، جاز في الخلع قولٌ[44] مخالف لنصّ الكتاب. آه.[45] /[8 ظ] ويقول في [أحكام القرآن] قال أبو بكر: قد أنزل الله تعالى في الخلع آيات. منها قوله تعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَاراً فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَإِثْماً مُبِيناً﴾[سورة النساء، 20/4] فهذا يمنع أخذ شيء منها[46] إذا كان النشوز من قبله. فلذلك قال أصحابنا: لا يحلّ له أن يأخذ منها في هذه الحال شيئا. وقال تعالى في آية أخرى: ﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ [سورة البقرة، 229/2] فأباح في هذه الآية الأخذ عند خوفهما[47] ترك إقامة حدود الله، وذلك على ما قدّمنا من بغض المرأة لزوجها، وسوء خلقها، أو كان ذلك منهما، فيباح له أخذ ما أعطاها ولا يزداد.[48] آه.

وفي تفسير "الجواهر" للطنطاوي[49] رحمه الله تعالى: ثم انظر كيف أعقب ذكر الطلقتين بكلمتين جميلتين؛ المعروف أوّلا، والإحسان ثانيا، فلا يمسك الرجال النساء إلّا بالمعروف، ولا يسرّحهنّ إلّا بالإحسان. ولم يدع مجالا للزوج والحكّام أن يأخذوا مال المرأة بالخلع إلّا إذا حصل مثل ما اتفق لجميلة، وحذرهم أن يأخذوا أكثر ممّا أنفق الأزواج. بل جعله أقلّ بـ«من» التبعضية، فاستفاء المهر والزيادة عليه عند الخلع مخالف لظواهر الآيات.[50] آه.

وفي كتاب "الفقه على المذاهب": أن الأولى [له][51] ألّا يأخذ منها أكثر مما أعطاها إن كان النشوز من قبلها،/[9 و] أما إن كان [النشوز][52] من قبله فقد عرفت أنه لا يحلّ له أن يأخذ[53]

---

[22] تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 313/2. في المخطوط "ليَحِلّ عقدها"، والمثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[23] ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[24] في الهامش، أي: آية الافتداء. المرداب بآية الافتداء هو قوله تعالى: ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾.

[25] وهو أبو بكر أحمد بن موسى بن مردويه الأصبهاني، ويقال له ابن مردويه الكبير لتمييزه عن حفيده. وهو مؤرخ مفسر، من أهل أصبهان، له مؤلفات منها: التاريخ، والتفسير الكبير، والمسند، ومستخرج على صحيح البخاري، وله أمال – ولد في سنة 935/323 ، وتوفي في سنة 1019/410. انظر الأعلام للزركلي: 261/1-262.

[26] ما بين المعكوفتين ثابت عند أبن ماجه. سنن ابن ماجه، 277/5.

[27] ما بين المعكوفتين ساقط في المخطوط.

[28] تقدم تخريجه.

[29] تفسير المنار لمحمد رشيد رضا: 314/2.

[30] وهي قوله تعالى ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾.

[31] وهي قوله تعالى: ﴿وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدَاهُنَّ قِنْطَاراً فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئاً أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَاناً وَإِثْماً مُبِيناً﴾. 20/4.

[32] في الهامش: يدل على النسخ أنّ الثانية مدنية، والأولى مكية.

[33] إِرْشَادُ السَّارِي لِشرح صَحِيح البخَاري للقسطلاني، 148/8-149.

[34] أي: حينئذ.

[35] القوسان ثابت في المخطوط كما أثبتنا.

[36] ترمز بـ"ق" السنة القمرية.

[37] قال صاحب المبسوط: "فأما في الحكم، الخلع صحيح، والمال واجب في جميع الفصول عندنا، وعند نفاة القياس لا يجب المال إذا كان النشوز من الزوج". انظر المبسوط للسرخسي، 183/6.

[38] ما بين المعكوفتين ثابت في الهامش.

[39] ابن قاسم: هو أبو عبد الله عبد الرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة من أصحاب الإمام مالك وتتلمذ عليه حوالى عشرين عاما. وروى عن مالك، و عبد الرحمن بن شريح، ونافع بن أبي نعيم المقرىء، بكر بن مضر، وغيرهم. ولد ابن قاسم في سية 750/132، وتوفي في سنة 806/191. سير أعلام النبلاء للذهبي، 120/9-121.

[40] انظر المدونة الكبرى لمالك، 241/2.

[41] أحكام القرآن للجصاص، 475/1.

[42] في المخطوط "وكلن".

[43] أي: من أحكام القرآن.

[44] خبر لـ"فقول القائل".

[45] أحكام القرآن للجصاص، 477/1.

[46] في المخطوط "منه" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[47] في المخطوط "خوفها" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

[48] أحكام القرآن للجصاص، 476/1.

[49] هوطنطاوي بن جوهري المصري، ولد في قرية عوض الله حجازي بمصر سنة 1870/1287، ودرس في الأزهر مدة، ثم في المدرسة الحكومية. وله مؤلفات منها: الجواهر في تفسير القرآن الكريم، جواهر العلوم، النظام والإسلام، والتاج المرصع، والزهرة، ونظام العالم والأمم وغير ذلك. وتوفي 1940/1358. الأعلام للزركلي، 230/3.

[50] الجواهر في تفسير القرآن الكريم للشيخ طنطاوي جوهري، 210/1.

[51] ما بين المعكوفتين ساقط في المخطوط. والمثبت من الفقه على المذاهب الأربعة.

[52] ما بين المعكوفتين غير ثابت في كتاب الفقه على المذاب الأربعة.

[53] في المخطوط "أخذ شيئ" المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

شيئاً أبداً.[54] آه. هذا عند الحنفية. وأما عند الشافعي منه55 نعم لا يحلّ للرجل أن يضارّ امرأته لتفتدي منه.[56] آه. ومنه[57] الحنابلة قالوا: إذا أساء الرجل معاشرة زوجته فضارّها بالضرب، والشتم، والتضييق عليها، وإيثار ضرّتها عليها في القَسْم، أو مَنَعَها حقها في النفقة، أو نقصَها شيئاً من حقوقها لتفتدي نفسها منه، ففعلت، كان الخلع باطلاً، وإن أخذ منها شيئاً وجب أن يردّه لها.[58] آه. ثم يقول: لأنها أكرهت على العوض فلا يستحق الزوج أخذه،[59] وقد نهى الله تعالى عن ذلك بقوله: ﴿وَلاَ تَعْضُلوهنّ لتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ﴾ آه. [سورة النساء، 19/4].[60] وعند المالكة: إذا أساء الرجل معاشرته مع المرأة وطلّقها على مال فإنه يقع طلاقه ولا يجب عليها مال. كما في "كتاب الفقه".[61]

وفي تفسير "في ظلال القرآن": ولا يحلّ للرجل أن يسترد شيئا من صداق أو نفقة أنفقها في أثناء الحياة الزوجية في مقابل تسريح المرأة إذا لم تصلح حياته معها، ما لم تجد هي أنها كارهة لا تطيق عِشْرته لسبب يخصّ مشاعرها الشخصية وتحسّ أنّ كراهيتها له، أو نفورها منه، سيقودها إلى الخروج عن حدود الله/[10 ظ] في حسن العِشرة، أو العفة، أو الأدب. فهنا[62] يجوز لها أن تطلب الطلاق منه، وأن تعوّضه عن تحطيم عُشّه بلا سبب متعمّد منه بردّ الصّداق الذي أمهرها إياه، أو بنفقاته[63] عليها كلّها أو بعضها لتعصم نفسها عن معصية الله وتعدّي حدوده. آه. [64]

وفي كتاب "نيل الأوطار شرح المنتقى للأخبار": وقال أبو قِلابة[65] ومحمد بن سيرين: إنه لا يجوز له أخذ الفدية منها إلا أن يرى على بطنها رجلا. روى ذلك عنهما ابن أبي شيبة. واستدلا بقوله تعالى: ﴿وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إلا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ﴾ [سورة البقرة، 229/2] مع قوله تعالى ﴿إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ﴾ آه. [سورة النساء، 19/4][66]

ومن يقول من الفقهاء: إنّ الأصل في الخلع آية ﴿فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾،[سورة النساء، 4/4] فعلى فرض دلالتها عليه إنّ ذكر «شيء» منكّرًا مع ذكر «منه» بالضمير الرّاجع إلى الصّداق و «من» التبعضية يدلّ على أنّ وجه الخلع وعوضه لابدّ ألّا يزيد على الصّداق. ولذا قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أمّا الزيادة فلا».[67]

فمع تلك النصوص الظاهرة هل يجوز لنا أن نفتي بجواز الخلع على خمسة عشر ألف تومان[68] مثلا؟ وإبراء الزوجة ذمة زوجها من /[11 و] المهر وسائر الحقوق الشرعية. «لا والله».

وفي "أحكام القرآن"، وأما قوله تعالى: ﴿فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾ [سورة النساء، 4/4] فهذا في غير حال الخلع، بل في حال الرضا بترك المهر بطيبة من نفسها به.[69] آه. ويدل عليه صدر الآية ﴿وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾.[سورة النساء، 4/4] وأما في حال الخلع وإن كانت النشوز من قبل الزوجة فلابدّ، وأن لا يأخذ أكثر مما أعطاها كما في "أحكام القرآن" حيث يقول: ولا يأخذ أكثر مما أعطاها شيئا ويخلّي سبيلها، وإن كانت الإساءة من قبلها.[70] آه.

وفي "الفتاوى الكبرى" لشيخ الإسلام تقي الدين أبي العبّاس رحمه الله تعالى: الخلع الذي جاء به الكتاب، والسنة أن تكون المرأة كارهة للزوج تريد فراقه فتعطيه الصّداق أو بعضه فداء نفسها كما يفتدي الأسير إلخ.[71]

ومع ذلك كلّه أنّ المطّلع بأوامر القرآن ونواهيه يتيقّن ممّا أمر الله تعالى في حقّهنّ مثل: ﴿وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾، [سورة النساء، 4/4] ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾، [سورة النساء، 19/4] ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾ [سورة البقرة، 228/2] وغيرها من الآيات المتعلّقة بهنّ أنها كلّها شواهد صدقٍ على ما فصّلناه من عدم الجواز لأخذ /[12 ظ] شيء من المرأة عند نشوزه أو إضرار بها من جانبه. وعدم جواز أخذ أكثر ممّا أعطاها عند نشوزها. وآيتا ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾، [سورة البقرة، 230/2] ﴿فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ﴾ [سورة الطلاق، 2/65] شاهدتان على عدم صحة الإضرار، والتشديد بالزوجة لتفتدي من نفسها.

[خلع الصغيرة]

هذا كلّه في الخلع مع الكبيرة العاقلة الرشيدة المختارة. أمّا الصّغيرة فلا تصحّ لها أن تستلزم العوض أو تَهَبَ مهرها أو حقّها الشرعيّ لزوجها؛ لعدم أهليتها لهما. ومع ذلك يقع الطلاق بلا عوض إن كانت مميّزة. في كتاب "الفقه": الحنفية قالوا: لا يصحّ للصّغيرة أن تلتزم العوض المالي، فإذا قال لها الزوج: خالعتك على عشرين جنيهاً، وقالت: قبلت، وهي [مميّزة][72] تعرف أن الطلاق يوجب الفرقة بينهما، ويحرّمها من زوجها، فإنها تبين منه، ولكن لا يلزمها العوض المالي، لأنّها ليست أهلاً لالتزامه.[73]

ومثل ذلك، ما إذا قال لها هو: خالعتُك على كذا فقبلت، فإنها تبين ولا يلزمها المال؛ لأنه تبرع، والصغير ليس أهلاً للتبرعات.[74] آه. وعند الشافعية يصحّ الخلع مع الصغيرة على بعض من مالها بإجازة وليّها لتلخيص الباقي من يد الزّوج. كما يقول في تلك الصحيفة /[13 و] بعد قوله "رجعيا": إلّا في صورة واحدة فإنه يقع به الطلاق البائن ويلزم العوض، وهي ما إذا أذن [لها][75] وليّها بالخلع على مال معيّن خوفاً من أن يبدّد زوجها مالها.[76] آه[77]

فمع هذه النصوص الظاهرة الدلالة ظهور النار على العلم في الليل المظطلم[78] هل يجوز الخلع على أكثر ممّا أعطاها الزوج. أليس هذا ظلما وهضما لحقوقهنّ من جانب الأزواج؟ أليس الأرشاد من جانب المتفقهين لهذا الظلم واسطة له؟ أليس للوسائط حكم المقاصد.

وممّا يجري على لسان عوامنا بل عوام علمائنا من أن الزوجة مملوكة للزوج. فله بيع طلاقها بما يشاء، افتراء عظيم وبهتان عظيم. إذا المرأة لا تصير جارية بمحض النكاح حتى تباع أو تكاتب. ألآ ترى أن الزوجة إذا لم تعط لها نفقتُها الواجبة ثلاثة أيام متوالية فلها الفسخ بشروطه.[79]

خاتمة

---

54 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 345/4.

55 أي: من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

56 الفقه على المذاهب الأربعة ، 351/4.

57 أي: من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

58 الفقه على المذاهب الأربعة، 350/4-351.

59 في المخطوط "أخذها". والمثبت من كتاب الفقه على المذاهب الأربعة.

60 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 351/4.

61 أي: كما في كتاب الفقه على المذاهب الأربعة ، 350/4.

62 في المخطوط "فيهنا"، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

63 في المخطوط "بنفقاتها". والمثبت من في ظلال القرآن.

64 في ظلال القرآن لسيد قطب إبراهيم، 248/1.

65 هو: عبد الله بن زيد بن عمرو الجرمي، تابعي من أهل البصرة، محدث عالم بالقضاء والأحكام. الأعلام للزركلي، 202/5.

66 نيل الأوطار للشوكاني، 294/6.

67 تقدم تخريجه

68 التومان: هي العملة الرسمية في إيران.

69 أحكام القرآن للجصاص، 93/2.

70 أحكام القرآن للجصاص، 90/2.

71 الفتاوى الكبرى لابن تيمة، 334/3.

72 ما بين المعكوفتين ساقط من المخطوط، المثبت من أصل الكتاب المنقول منه.

73 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 352/4.

74 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 352/4.

75 في الأصل "أذنها".

76 الفقه على المذاهب الأربعة لعبد الرحمن بن محمد عوض الجزيري، 357/4.

77 في الهامش برقم 1 للخلع مع الصغيرة أو السفيهة كتبنا رسالة مسماة بـ"تحفة البنية في الخلع مع السفيهة أو السفيه"، وبينا فيها وقوع الطلاق رجعيا أو بائنا وعدم إرادة العوض. فراجعها.

78 في الأصل "المظتلم" وصحيح هو ما أثبتناه. انظر اللباب في علل البناء والإعراب للعبكري، 346/2-347.

79 انظر منهاج الطالبين وعمدة المفتين في الفقه، ص 264.

فبناء على ما فصّلناه يجب على القضاة والملقّنين/[14 ظ] أن يحقّقوا النشوز الباعث للخلع هل هو من جانب الزوج أم من جانب الزوجة. ثمّ يبينون للزوج حلّ أخذ العوض، أو حرمته على ما مرّ. ثمّ يلقّنون صيغة الخلع لهما حتى يجرى الخلع موافقا لأمر الله تعالى وسنة رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم.

ونرجو من المطالعين دعاءَ الخير في كلّ لحظة وآن، وإصلاحَ ما في هذه الرسالة من الخطأ والسهو؛ إذ الإنسان لا يخلو عن النّسيان، على الخصوص إنسان هذا الزمان. وصلى الله تعالى على سيّدنا وسندنا محمّد وآله وصحبه أجمعين والتابعين لهم بإحسان إلى يوم الدين. وآخر دعوانا أن الحمد لله ربّ العالمين.

الحقير محمد الخضري النرزيوِي الأشنوي عفى عنه الملك الغفور القويّ جلّ شأنه. 9 ذي الحجة الحرام سنة 1388 هـ ق

Extended Abstract

Marriage, which constitutes the basis of family life, is an occasion for men and women to live together under certain conditions and by nikah. The most important phenomenon that enables men and women to find intimacy and tranquility in the world life and which contributes to the continuity of the human race is the marriage made by nikah. Marriage, which is based on love and respect, can sometimes leave its place to hatred and hostility. In a family where grudge and enmity are formed, the maintenance of marital life turns into an unbearable situation and the realization of what is aimed by marriage may become impossible. Islam has made it legitimate in various ways to terminate the nikah bond in order to prevent further wear and damage to the spouses when family life becomes insufferable. One of the types of divorce according to Islam is hul‘ / muhâle‘a. If a woman cannot continue her marriage, Islam gives her the right to separate from her husband through hul‘, that is, in return for the woman paying a certain price to the husband and when the husband consents to this. This study consists of the tahqeeq and evaluation of the hukm of hul‘ and the price to be paid which are dealt with by Kadî Molla Muhammed el-Hıdırî in his risalah named al-Hul‘u la az-zulmu and the biography of the writer. This study aims to present the issue of muhâle‘a, which is an important issue in Islamic family law, to the relevant people and to introduce the Kadi Molla Muhammed al-Hıdırî on the occasion of the aforementioned risalah.

What is essential in marriage is mutual love, respect and loyalty, forgiving the faults that may arise from both sides and the continuation of the marriage for a lifetime. For this reason, Islam rejects nikah contracts based on temporary union, such as Nikah Mut’ah, and defines nikahs made in this way as haram. Moreover, one of the indicators that the marriage desired by Islam is supposed to continue for perpetuity is that it in case of disagreement between the spouses it does not advise immediate divorce but recommends it as in three stages. The most important dalil of this is the following ayah of the Surah Al-Baqarah: “Divorce is twice. Then, either keep [her] in an acceptable manner or release [her] with good treatment ”. The reason for this is to give chance to spouses in case they regret and want to live together again.

According to Islamic law, marriage can be terminated in many ways such as talaq, ila, li’an, faskh and tafreeq. Khul / mukhale‘a, which expresses the separation of the spouses with mutual consent upon the woman's desire to leave her husband in return for paying a compensation in case of incompatibility, is one of the separation types that Islam deems legitimate. Islam does not find it appropriate to resort to a mukhale‘a without conflict between the spouses. However, according to the majority of the fuqaha, the mukhale‘a made even though there is no question of nushuz is considered valid legally. Therefore, it is possible to say the following: According to Islamic law, mukâle‘a should be applied not on the basis of arbitrariness, but on a just cause such as incompatibility.

The issue of whether the muhâe’a made under pressure and threat will be considered valid has also been a matter of debate among scholars. The majority of the fuqaha did not consider it permissible for the husband to force his wife to the muhâe’a to take back the money he gave, and declared that the mukâle'a made under pressure was invalid and that the given property should be returned. Hanafi scholars stated that the contract made is sound and it is necessary to pay the price.

According to Islamic law, nushuz not resulting from the woman is not regarded as a justification for mukhale‘a. According to the majority of the fuqaha, mukhale‘a made under threat and pressure is also legally invalid.

Although Qadi Molla Muhammad Al Hıdırî does not handle the subject of mukhale‘a in his work Al Khul’u lâ ez-zulmu with all its details, he explains in which circumstances mukhale‘a is deemed sahih and caiz and in which conditions it is considered batil, the maximum amount of the compensation to be paid by the woman and whether the khul made for the nonadolescent girls is regarded jaiz or not, thoroughly. The muallif states that mukhale‘a basically requires the mutual consent of the spouses that is mukhale‘a made under threat and pressure is batil. Thus, the muallif adopts the view of the jumhur on this issue. He thinks that the khul compensation cannot be more than the mahr and claims that an amount exceeding the mahr means violation of the women’s rights. He says that the mukhale‘a made with the immature girls (nonadolescent) is not sahih but in case she is mumayyiz, talaq can be realized without compensation.